

DIALECTISCHE VAKWOORDENSCHAT

Jacques VAN KEYMEULEN en Veronique DE TIER

Inleiding

In onze bijdrage zullen we het hebben over de dialectwoordenschat in verband met beroepen, over dialectische vakwoordenschat dus. Twee begrippen behoren daarbij gedefinieerd te worden: 'dialectwoordenschat' en 'vakwoordenschat'.

Dialectwoordenschat is de woordenschat die hoort bij dialectische taalsystemen, d.i. natuurlijke talen die louter oraal worden overgeleverd, die niet expliciet worden genormeerd en die in de eerste plaats worden gekenmerkt door geografische verschillen. In dialect kan enkel sprake zijn van woordenschat en niet van terminologie. Hoewel het onderscheid niet altijd wordt gemaakt, is er immers een verschil tussen woorden en termen. Een woord functioneert in natuurlijke taal; een term is in principe het resultaat van een poging een betekenis scherp te omlijnen, wat een normerende activiteit genoemd kan worden. Termen zijn dikwijls op woorden geënt, maar worden soms opzettelijk bedacht.

De dialectwoordenschat valt in twee delen uiteen: de woordenschat die lexicaal (maar doorgaans niet in uitspraak) overeenstemt met het Algemeen Nederlands (bv. het woord *hamer*) en de woordenschat die lexicaal van het A.N. verschilt (bv. het Vlaamse molenwoord *pestel* voor 'elk van de korte, zware balken door de askop van het wickenkruis van een molen', wat in het A.N. een *borst* heet). Ten onrechte meent men soms dat de tweede soort woordenschat 'echter' dialect is dan de eerste. De verschillen tussen dialect en A.N. kan de vorm (verschillende woorden) of de inhoud (verschillende betekenissen van hetzelfde woord) betreffen.

Voor de afbakening van de vakwoordenschat (VW) t.o.v. de zgn. algemene woordenschat (AW) gebruikt men doorgaans een sociologisch criterium. De vakwoordenschat is dan die woordenschat die (enkel?) bekend is bij en gebruikt wordt door een sociologisch beperkte kring van beoefenaars van bepaalde beroepen (bv. de molenaar, de mandenmaker ...) of bepaalde bezigheden (bv. de schutterij, de duivensport ...). De algemene woordenschat daarentegen wordt gebruikt door elk lid van de taalgemeenschap.

Het valt echter niet mee om een scherpe grens te trekken tussen VW en AW op basis van het sociologische criterium van de communicatieve bruikbaarheid (voor een discussie daarover zie Van Keymeulen 1992: 59 vlg.). Met de term vakwoordenschat bedoelen we, in navolging van Janssens (1988:161-162), de woordenschat die door vaklieden gebruikt wordt als ze over hun vak praten. Binnen die woordenschat kan een onderscheid gemaakt worden tussen de interne en de externe vakwoordenschat. De interne VW dient uitsluitend de communicatie tussen vakmensen onderling; de externe vaktaal geeft informatie aan niet-vakmensen over een bepaald vakgebied en stelt de vaklieden in staat zich voor leken verstaanbaar te maken. Een voorbeeld van een 'intern' woord is het kuiperswoord *blaaien* 'vlak snijden van de binnenwand van een vat net onder de randen', een extern woord is *klomp*.

Bij het bovenstaande passen enkele opmerkingen. De woordenschat m.b.t. zaken en handelingen die ook aan leken bekend zijn, kan zowel interne als externe VW zijn. Hetzelfde product bv. kan binnen de VW met

een woord benoemd worden dat in betrekking staat tot het productieproces, maar in de AW tot het gebruik ervan (bv. *vitsmand* tegenover *hondenmand*). Tot de externe VW behoren ook de woorden met algemene betekenis die vaklieden noodgedwongen moeten gebruiken als ze iets diets willen maken aan leken. Kuipers hadden het onder elkaar over *voegen*, maar moesten tegenover buitenstaanders *gladschaven* (*van de zijkanten van een duig*) gebruiken, als ze zich verstaanbaar wilden maken. Het is die woordenschat die bv. in musea gebruikt wordt om de bezoekers te informeren.

Het is duidelijk dat er tussen VW en AW interpenetratie is. Veel AW-woorden zijn in de VW overgenomen, maar hebben daar een specifiekere betekenis gekregen (bv. *einde*, een molenaarswoord voor de molenwiek); heel wat VW-woorden zijn de AW binnengedrongen en overleven soms enkel nog in uitdrukkingen (bv. *iemand de loef afsteken* uit de zeilvaart).

In wat volgt zullen we eerst kort de verschillende soorten VW naargelang van het vak bespreken (par. 1.) en vervolgens overgaan tot een korte schets van twee projecten die tot doel hebben vakwoordenschat te inventariseren: de woordenboeken van de 'Vlaamse Academie' (par. 2.1.) en de lopende projecten (WBD, WVD, WLD) aan de universiteiten van Nijmegen, Leuven en Gent (par. 2.2.). Daarna gaan we in op het (volkskundige) nut van de aangelegde verzamelingen (par. 3.)

1. Soorten woordenschat naargelang van het vak

De dialectische VW's die bestaan (hebben), zijn erg ongelijk van aard naargelang van het betreffende vak. In de eerste plaats dient een onderscheid gemaakt te worden tussen de landbouwwoordenschat (LW) en alle andere VW's. Het is immers zo dat tot het begin van de 20ste eeuw een zeer groot gedeelte van de plattelandsbevolking in de landbouw actief

was, zodat de specifieke LW zeer sterk in de AW geïntegreerd was. De LW is dus een speciaal geval. In de tweede plaats verschillen de VW's wat de 'dialecticiteit' van de woordenschat betreft; een aantal beroepen werd al vroeg geïndustrialiseerd of werd al vroeg in vakscholen geleerd. Industrialisatie en vakschool hebben tot standaardisering van de woordenschat geleid. Het is duidelijk dat de woordenschat van de kuiperij, een beroep dat moeilijk te industrialiseren was en dat in Vlaanderen niet op vakscholen werd aangeboden, dialectischer is dan die van de timmerman of de bakker. In de derde plaats is er een groot verschil tussen de VW's wat de dialectgeografische bezetting betreft. Een aantal beroepen kwam zeer veel voor, soms dorp voor dorp (landbouwer, bakker, timmerman ...); andere zijn zeldzamer of vooral stedelijk (tingieter, gareelmaker, kaarsengieter). Enkele beroepen zijn streekgebonden: schoenmakerij in Izegem, touwslagerij in de streek van Hamme, hopteelt in de streek van Aalst en Poperinge enz.

Alle dialectische VW's hebben gemeen dat ze aan het uitsterven of reeds uitgestorven zijn. Dat is allereerst het gevolg van technische vernieuwingen, die de oude ambachten en beroepen ofwel helemaal deden veranderen ofwel gewoonweg deden verdwijnen. Daarnaast was er de druk van het Standaardnederlands (en daarvoor het Frans), die via industrialisatie en school de oude VW deed verdwijnen en er tegelijk voor zorgde dat voor nieuwe beroepen geen geografische taalvariatie meer kon ontstaan. De dialectische VW's zijn nu al een historische woordenschat geworden, die gedeeltelijk nog uit het geheugen van de oudste generatie beoefenaars gehaald kan worden.

2. De inventarisatie van de dialectische vakwoordenschat

We bespreken twee reeksen verzamelingen dialectische vakwoordenschat die in boekvorm verschenen zijn. Ook de (dialect)woor-

denboeken van algemene aard hebben doorgaans veel aandacht gehad voor vakwoorden, die, al dan niet met labelling, in de woordenboeken op hun alfabetische plaats zijn ondergebracht. Door die alfabetische ordening echter staan de vakwoorden over het hele woordenboek verspreid, waardoor de vakwoordschat maar moeilijk als geheel bestudeerd kan worden.

Voor het Nederlandse taalgebied bestaat er een lexicografische bibliografie, waarin alle woordenboeken waarin Nederlands voorkomt, en dus ook de dialectwoordenboeken, zijn opgenomen. Dat overzicht van Claes en Bakema (1995) toont aan dat voor de standaardtaal terminologische naslagwerken de laatste jaren zeer sterk zijn toegenomen. Claes en Bakema (1995) inventariseert ook alle dialectwoordenboeken.

2.1 *De reeks woordenboeken van de 'Vlaamse Academie'*

Op 15 mei 1889 besloot de Koninklijke Vlaamse Academie (nu Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde) dat er een *Algemeen Nederlandsch Vak- en Kunstwoordenboek* moest komen, omdat er grote behoefte was aan een dergelijk werk. Tot dan was alle wetenschappelijk onderwijs immers in het Frans gegeven, en indien er geen Nederlands vak- en kunstwoordenboek kwam, zou dit een bedreiging zijn voor het Nederlands.

De Academie wou op die manier bijdragen tot de vorming van een Nederlandse vakwoordschat en een dam opwerpen tegen de Franstalige invloed op de technische terminologieën.

In november van hetzelfde jaar belastte zij de "Bestendige Commissie voor Nieuwere Taalen Letterkunde" met een onderzoek naar de haalbaarheid van het project. De commissie vond het raadzaam een afzonderlijke lijst te maken voor ieder vak, om uiteindelijk op basis van de lijsten een algemeen vak- en

kunstwoordenboek samen te stellen. De Academie schrijft in 1890 dan ook een prijsvraag uit. Er wordt geen vast stramien voorgeschreven, maar een aantal punten bij het behandelen van elk woord zijn wel van belang: o.a. moeten de plaatsen aangegeven worden waar ieder woord in gebruik is; moeten de synoniemen opgegeven worden met een aanduiding van de streek waar men die gebruikt; moeten bij "provincialismen" de algemeen Nederlandse uitdrukkingen vermeld worden; moet gesignaleerd worden of een woord verouderd is ...

Er werden op het einde van de 19de eeuw zes woordenboeken gepubliceerd, die alle alfabetisch zijn geordend en die rijkelijk van illustraties zijn voorzien: Coopman (1894) over de steenbakkerij; Vuylsteke (1895) over de smid; Van Houcke (1897) over de metselaar; Van Keirsbilck J. en V. (1888) ook over de metselaar; Van Keirsbilck J. en V. (1897) over de timmerman en Van Houcke (1901) over de loodgieter en zinkbewerker. Achteraf verschenen dan nog Quicke (1926) over de brouwer en Bly (1931) over de zeevisserij.

Het dialectische statuut van de woordschat die in deze woordenboeken is opgenomen, is niet altijd zo duidelijk. In elk geval wordt dikwijls opgegeven in welke streek bepaalde woorden gangbaar zijn. Vele woorden hadden/hebben een semi-officiële status in Nederlandstalig België. De manier waarop de technische woordschat in deze boeken is behandeld, verschilt van auteur tot auteur. Sommigen zijn te rade gegaan bij de ambachtsmensen zelf; anderen hebben zich enkel gebaseerd op bestaande literatuur.

2.2 *De drie grote regionale dialectwoordenboeken van het zuidelijke Nederlands (WVD, WBD, WLD)*

De grootste verzamelingen dialectische vakwoordschat zijn ongetwijfeld die van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD), het Woordenboek van de Brabantse

Dialecten (WBD) en het Woordenboek van de Limburgse Dialecten (WLD). Dat zijn drie parallel opgezette zusterprojecten, die zich voornemen de volledige dialectwoordschat te verzamelen van Frans-, West-, Oost-, en Zeeuws-Vlaanderen (WVD), Noord-Brabant, Antwerpen en Vlaams-Brabant (WBD) en Nederlands- en Belgisch-Limburg (WLD). Het oudste project is het WBD, dat door prof. Weijnen in 1960 aan de KUNijmegen werd opgestart. In hetzelfde jaar werd daar ook met het WLD begonnen. In 1972 volgde de RUGent met het WVD, dat door prof. Pée werd aangevat. Vanaf 1995 is er aan de KULeuven een deelredactie voor WBD en WLD. In 1989 werd in de schoot van de Nederlandse Taalunie een overlegorgaan voor de drie woordenboeken opgericht, het zgn. REWO (= Permanent Overlegorgaan REgionale WOordenboeken).

De 3 woordenboeken volgen alle dezelfde methode van verzamelen en presenteren, die door Weijnen werd uitgedacht. De woordschat is verdeeld in drie delen: I. Landbouwwoordschat; II. Niet-agrarische Vaktalen en III. Algemene Woordschat. Binnen die drie delen verschijnen geregeld woordenboekafleveringen, die alle een bepaald onderwerp behandelen (bv. Akkerland en Weiland, De Mandenmaker, De Vogels ...). De woordenboeken zijn dus niet alfabetisch, maar thematisch geordend. Elke aflevering bestaat uit een reeks zgn. lemma's, die alle op dezelfde manier zijn opgebouwd. Na een lemmatitel in het A.N. (bv. KROOS-SCHAAF, uit WVD II,4:51 vlg.), volgt semantische en encyclopedische uitleg (ëDe schaaf waarmee de kroosgroeven in de binnenwand van het vat gesneden worden), de bronnenlijst, en daarna een reeks dialectische trefwoorden in een vernederlandste referentievorm (*bodemkroos*, *kreus*, *kreusschaaf*, *kroes* ...), met aanduidingen over frequentie en verspreiding van het woord (bv. freq. in WV en OV oost). Vele lemma's zijn voorzien van illustraties; de verspreiding van de dia-

lectwoorden wordt meestal door woordkaarten gevisualiseerd. Bij de volgorde van de lemma's in Deel II wordt uitgegaan van het productieproces van een bepaald beroep. Voor meer inlichtingen omtrent opzet en werkwijze verwijzen we naar de REWO-website (URL <http://www.flwi.rug.ac.be/dialect>).

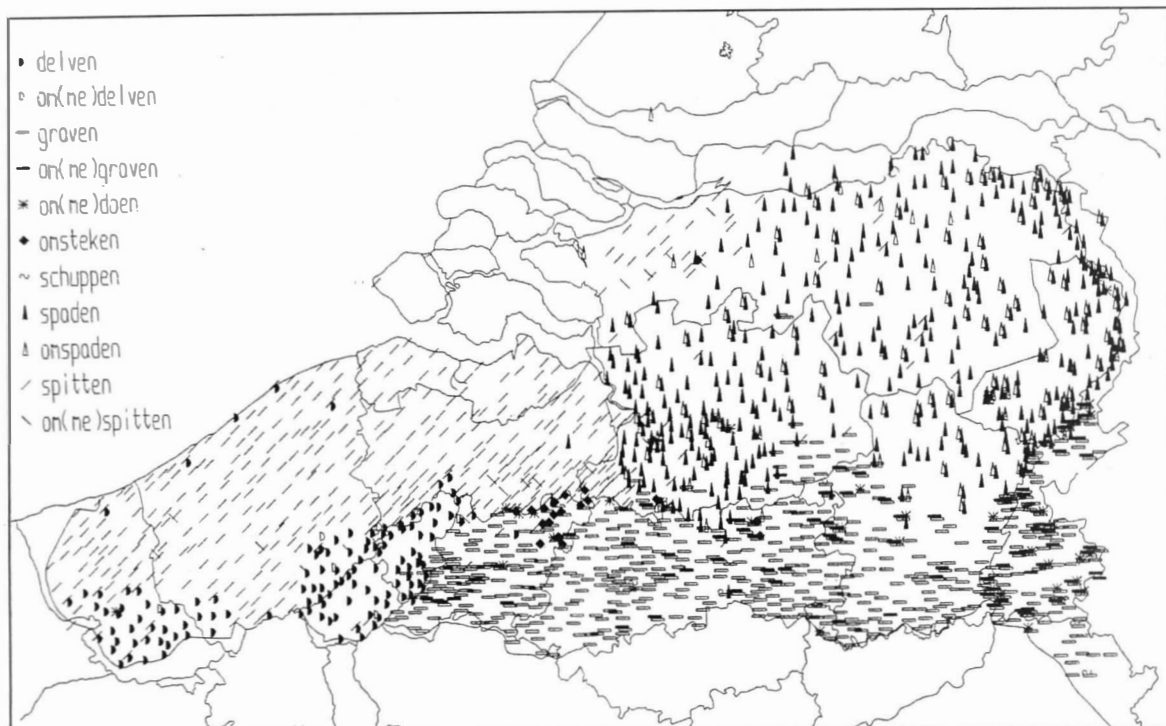
Het woordmateriaal voor de woordenboeken wordt mondeling of schriftelijk verzameld bij respondenten. Bij dat zelf verzamelde materiaal worden de gegevens gevoegd die uit oudere vragenlijsten of uit gepubliceerde bronnen (bestaande woordenboeken, tijdschriften) gehaald werden. De datum post quem bij het WVD is 1880. Het is de bedoeling in de woordenboeken een overzicht te geven van de dialectische woordschat van het begin van de 20ste eeuw.

De aandacht van de drie woordenboeken voor LW en VW is zeer groot. Ze worden expliciet geprioriteerd, niet vanuit een principiële positie, maar vanuit de ëreddingsgedachtef. De traditionele landbouwwoordschat en de andere vakwoordschatten zijn immers zeer sterk met uitsterven bedreigd. Daardoor komt het dat de overgrote meerderheid van de reeds gepubliceerde afleveringen van WVD, WBD en WLD over vakwoordschat gaan. We geven in de bibliografie bij dit artikel per woordenboek een kort overzicht van de reeds gepubliceerde VW's.

Voor een aantal onderwerpen kunnen op basis van de drie woordenboeken al gezamenlijke overzichten gemaakt worden voor het Vlaamse, het Brabantse en het Limburgse dialectgebied (zie de kaart SPITTEN door Kristien Van der Sypt).

3. Het nut van dialectische vakwoordenboeken voor de volkskunde

Hoewel dialectische vakwoordenboeken in eerste instantie vanuit een taalkundige motivatie worden geschreven, hebben ze ook een

Kaart "spitten" door Kristien Van der Syt

volkskundige dimensie. Woord en zaak kunnen immers noch bij het verzamelen, noch bij het bestuderen van woordenschat strikt gescheiden worden. Overigens is de studie van de volkstaal op zichzelf een onderdeel van de volkskunde.

De redacties van de grote regionale dialectwoordenboeken zijn verplicht volkskundig vooronderzoek te doen bij de voorbereiding van de dialectologische enquêtes. Het spreekt vanzelf dat een dialectologische vragenlijst naar een VW maar opgesteld kan worden op grond van een zo grondig mogelijke kennis van de zakelijke realiteit van het beroep. Daardoor komt het dat bij de woordenboekredacties van WVD, WBD en WLD veel documentatie te vinden is omtrent traditionele beroepen. Die documentatie is veelal onbekend bij volkskundigen omdat het blijkbaar niet voor de hand ligt dergelijke informatie bij taalkundigen te zoeken.

De volkskundige documentatie i.v.m. oude ambachten en beroepen komt tot stand als een logisch gevolg van de methodes die door de redacties bij de verzameling en de presentatie van het woordmateriaal worden gebruikt. Er kunnen drie fases worden onderscheiden: (1) voorbereiding; (2) verzameling en invoer; (3) redactie en publicatie.

Tijdens de voorbereidende fase wordt allereerst een exhaustieve bibliografie aangelegd van het te behandelen beroep. Op grond daarvan worden proefvragenlijsten opgesteld die bij een aantal respondenten worden uitgetest. Die testopvragingen hebben als bedoeling na te gaan welke vragen bij de grootschalige schriftelijke enquête gesteld zullen moeten worden, m.a.w. welke gereedschappen, welke handelingen worden benoemd en komen voor een taalkundige opvraging in aanmerking. De zakelijke realiteit die bij een beroep behoort,

wordt daarbij opgesplitst in lexicaal relevante begrippen die elk in vraagvorm worden gevraagd. Het uittesten van proefvragenlijsten gebeurt vooral mondeling; er worden daarbij talrijke bandopnamen gemaakt, die niet alleen taalkundige, maar ook volkskundige informatie bevatten. Vervolgens wordt een adressenbestand aangelegd met daarin alle potentiële respondenten - het resultaat van *édetectivewerkí*. Dat bestand wordt voortdurend aangevuld naargelang de enquête vordert.

In de verzamelfase wordt elke potentiële respondent aangeschreven om hem tot medewerking te bewegen. Indien gunstig wordt gereageerd, wordt aan de respondent een schriftelijke vragenlijst toegestuurd, waarvan de antwoorden in een database worden ingevoerd. Die database wordt naderhand aangevuld met gegevens uit oudere enquêtes. Woorden die uit gepubliceerde bronnen zijn geëxcerpeerd worden in een aparte database ingevoerd.

Het eigenlijke redactiewerk bestaat in het 'lemmatiseren', d.i. het samenplaatsten per begrip van de dialectwoorden (+ de uitspraak ervan in een speciale spelling) uit de verschillende bronnen. Eerst wordt een tekst gemaakt waarin per bron alle woorden, met de uitspraak ervan, exact worden gelokaliseerd aan de hand van plaatscodenummers. Die zgn. materiaalbasis is de input voor een carteerprogramma, dat automatisch woordkaarten genereert, waarop dan de beschrijvingen van frequentie en verspreiding van de woordenschat worden gebaseerd. Een woord gevolgd door een reeks plaatscodes uit de materiaalbasis wordt dus vertaald in bv. 'alg. WV (= West-Vlaanderen); spor. OV oost (= oostelijk

Oost-Vlaanderen)' in de woordenboektekst. Enkel die woordenboektekst wordt voor een groot publiek gepubliceerd en is o.a. geïllustreerd met talrijke afbeeldingen.

Besluit

De dialectische vakwoordenboeken kunnen voor de volkskundige van belang zijn op een rechtstreekse en een onrechtstreekse manier. De volkskundige kan rechtstreeks zijn voordeel doen met de verschillende soorten documentatie die in de loop van de redactionele werkzaamheden tot stand komen: bibliografie, bandopnamen waarin over een bepaald vak wordt gesproken, adressen van uitoefenaars, ingevulde vragenlijsten (soms met volkskundige vragen erin), fotoverzamelingen. Het moet wel gezegd dat de bandverzamelingen of de fototheken slecht zijn ontsloten omdat de belangstelling van de dialectoloog in eerste instantie op de taalkunde is gericht en de volkskundige documentatie vooral tijdens de voorbereidende fase tot stand komt.

De volkskundige kan ook op een onrechtstreekse manier, nl. via de taalkunde, voordeel halen uit dialectwoordenboeken. Taalkundige analyses (etymologie, benoemingsmotieven, geografische verspreidingspatronen) kunnen namelijk een licht werpen op de geschiedenis van de zaken of handelingen waaraan de woorden refereren.

Ten slotte hebben woordenboeken, dialectwoordenboeken of andere, een evident-praktisch belang aangezien gereedschappen en technische handelingen in publicaties, museale opstellingen en tentoonstellingen benoemd moeten worden.

BIBLIOGRAFIE

Opmerking: voor WVD, WBD en WLD volstaan we met sterk ingekorte aanduidingen. Een exhaustieve lijst met volledige bibliografische referenties zou te veel plaats in beslag nemen.

BLY, F. (1931), *Verklarende Vakwoordenlijst van de zee-visscherij*. Leuven.

CLAES, F. en P. BAKEMA (1995), *A bibliography of Dutch dictionaries*. Tübingen.

COOPMAN, Th. (1894), *Vak- en Kunstwoorden 1. Steenbakkerij*. Gent.

JANSSENS, G. (1988), *De relatie algemene woordenschat / vaktaalwoordenschat en de implicaties voor de lexicografie* in *De Nieuwe Taalgids* 16. 161-170.

QUICKE, A. (1926), *Verklarend Nederlandsch Woordenboek van het brouwersvak*. Gent.

VAN HOUCKE, A. (1897), *Vak- en Kunstwoorden 4. Ambacht van den metselaar*. Gent.

VAN HOUCKE, A. (1901), *Vak- en Kunstwoorden 6. Ambacht van den loodgieter en zinkbewerker*. Gent.

VAN KEIRSBILCK, J. en V. (1898), *Vak- en Kunstwoorden 3. Ambacht van den timmerman*. Gent.

VAN KEIRSBILCK, J. en V. (1899), *Vak- en Kunstwoorden 5. Ambacht van den metselaar*. Gent.

VAN KEYMEULEN, Jacques (1992), *De algemene woordenschat in de grote dialectwoordenboeken (WBD, WLD, WVD). Een methodologische reflectie*. (onuitgegeven doctoraatsproefschrift RUGent).

VUYLSTEKE, J. (1895), *Vak- en Kunstwoorden 2. Ambacht van den smid*. Gent.

WBD = WEIJNEN, A. et al., *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*, Assen (1967 -)

Over LW: WBD I: 8 afleveringen; over VW: WBD II,1 (huisslachter en bakker); II,2 (brouwer en molenaar); II,3 (leerlooier, schoenmaker, zadelmaker); II,4 (spinner, handwever, kleermaker, naaister, kantwerkster, mutsenmaakster, hoedenmaker, pettenmaker, touwslager, textiel algemeen); II,5 (kaarsenmaker, sigarenmaker, pottenbakker, diamantbewerker); II,6 (metaalbewerking); II,7 (houtbewerking I); II,8 (houtbewerking II).

WLD = WEIJNEN, A. et al., *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*, Assen (1983 -)

Over LW: WLD I: 13 afleveringen; over VW: WLD II,1 (huisslachter en bakker); WLD II,2 (bierbrouwer en stroopstoker); II,3 (molenaar); II,4 (turfsteker en ertsontginner); II,5 (mijnwerker); II,6 (imker, stro- en buntgrasvlechter); II,7 (kleermaker, naaister, handspinner, handwever, touwslager, mutsenmaakster); II,8 (pottenbakker, steenbakker, pannembakker, gresbuisenindustrie); II,9 (metselaar, timmerman, dakdekker, loodgieter, stucadoor, huisschilder); II,10 (schoenmaker, zadelmaker/gareelmaker); II,11 (smid, loodgieter, koperslager).

WVD = DEVOS, M. et al., *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (1979 -)

Over LW: WVD I: 7 afleveringen; over VW: WVD II,1 (mandenmaker); WVD II,2 (strodekker); II,3 (handspinner en touwslager); II,4 (kuiper en hoepelmaker); II,5 (molenaar); II,6 (timmerman en meubelmaker); II,7 (zeevisser).